

SPOREN⁴⁹ VAN HERINNERING

PEDAGOGIE EN GESCHIEDENISOVERDRACHT

EEN DRIEMAANDELIJKSE UITGAVE VAN
VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS

JULI - AUGUSTUS - SEPTEMBER 2023

voorwoord
p. 2

actualiteit
**FOUR SISTERS:
MARIANNE BERENHAUT**
p. 3

biblio
p. 5

auschwitz
**HET PROCES VAN
HOB IN POLEN**
p. 6

een eeuw geleden
p. 8

uitgediept
HET HOLOCAUSTSYNDROOM
p. 10

vraagstuk
**WAAR GETUIGT HET
ONDERGEDOKEN KIND VAN?**
p. 14

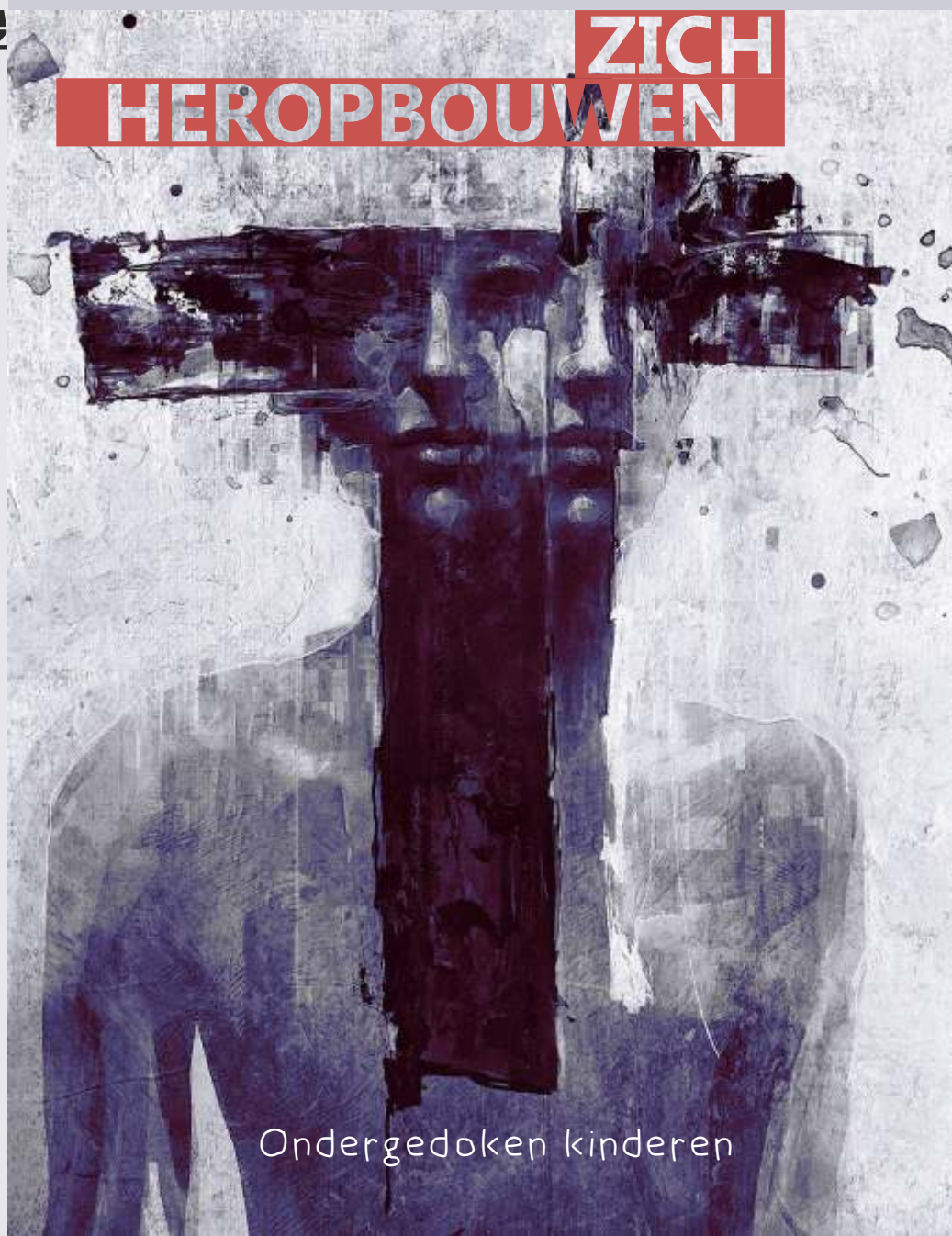
no comment
p. 22

wist je dit?
JEAN FERRAT
p. 23

klasreflectie
**EERBETOON AAN
SUZANNE ESNAULT**
p. 26 + pedagogische fiche p. 27

varia
p. 28

**UITGELEZEN?
LEG MIJ IN DE LERARENKAMER...**

Ondergedoken kinderen

BESTE LEZERS,

Een nieuw schooljaar is aangebroken en dat betekent een nieuw thema voor de komende vier nummers van *Sporen van Herinnering*: **Zich heropbouwen** met als ondertitels 'Ondergedoken kinderen', 'Overlevende van de kampen', 'Nabestaanden van de oorlog' en 'Tweede generatie'. We bekijken op welke manier slachtoffers van de Holocaust omgingen met wat hen was aangedaan en hoe ze aan hun herstel werkten. Na de bevrijding worstelen miljoenen mensen met wat dikwijls een moeilijke en pijnlijke

terugkeer zal zijn naar het dagelijkse leven. Of het hier gaat om hen die de horror van op de eerste rij meemaakten, de gedeporteerden, of om hun gezinnen, hun kinderen die bij vrienden, familie, burens of ook dikwijls bij vreemden met het hart op de juiste plaats verborgen werden. Of het gaat om weduwen of weduwnaars en wezen die achterbleven met de leegte van een verdwenen vader of moeder, of om kinderen, geboren na de bevrijding, maar die opgroeiden in de schaduw van de herinnering en de verschillende

trauma's. Allen hebben ze de nodige veerkracht moeten vinden om zichzelf weer op te bouwen tot mensen die een eigen leven konden leiden buiten het bereik van de gruwel van het verleden.

Dit jaar vieren we ook een jubileumnummer van ons bulletin; nummer 50 zal een speciaal nummer worden voor extra veel lees- en leergenoet. ■

Georges Boschloos
Vzw Auschwitz in Gedachtenis

© Publiek domein

De vier werken die als cover gebruikt worden voor *Sporen van Herinnering* 2023-2024, zijn van de hand van Jarek Kubicki, geboren in 1976 in Gdańsk, Polen, kunstenaar, fotograaf en creatief directeur. Hij is afgestudeerd aan de middelbare school voor schone kunsten in Gdynia en aan de Academie voor schone kunsten in Gdańsk. Kubicki woont in Warschau waar hij werkt bij een reclamebureau als creatief directeur en ontwerper is van o.a. covers voor boeken en muziekalbums. Hij nam deel aan ontelbare collectieve tentoonstellingen doorheen heel Europa. Alle copyright: kubicki.info

CHANTAL, MARIANNE, SARAH, JULIA VIER KUNSTENARESSEN IN DE SCHADUW VAN DE SHOAH

Four Sisters is een tentoonstelling die in het Joods Museum van België liep van 24 maart tot 27 augustus 2023. Deze volgde het parcours van Chantal, Marianne, Sarah en Julia. Vier zussen van verschillende ouders. Vier vrouwen die de herinnering aan de Holocaust deelden, die overleefden dankzij hun veerkracht en die van hun naasten. Vier vrouwen die zich hebben gevormd met een kracht en een toewijding die hen vandaag tot voorbeelden van leven en vrijheid maken. We wijden de rubriek Actualiteit van de vier nummers van Sporen van Herinnering 2023-2024 aan deze vier Joodse kunstenaressen die vragen stelden over de zware last van de overdracht en over de krachten van een versnipperde cultuur in diaspora.

Marianne Berenhaut wordt in 1934 geboren in Brussel. Tijdens de oorlog worden haar ouders en haar oudste broer gedeporteerd en vermoord in Auschwitz. Haar tweelingbroer en zijzelf vinden onderdak in een katholiek weeshuis. Tussen 1960 en 1964 is zij studente aan de Académie du Midi en het Atelier de Moeschal. Haar loopbaan als kunstenaar is dat van een outsider. Hoewel academisch opgeleid wordt ze lange tijd niet serieus genomen; om aan de kost te komen, werkt ze als verpleegster. Als kunstenaar maakt

ze poëtische sculpturen die ze samenstelt met zogenaamd "achtergebleven" voorwerpen waar ze associatieve composities en verstilde installaties van maakt. De installaties van Marianne Berenhaut tonen zich aan de toeschouwers als afval. Ze vormen als het ware een vraagteken waarbij elke poging tot antwoord vervluchtigt. Nooit vast, altijd in beweging zijn haar sculpturen raadsels waar – in een fragiele en aangrijpende assemblage – verhalen en herinneringen met elkaar botsen. Aan de hand van de assem-

blagetechniek met diverse materialen behandelt haar sculpturale werk de thema's trauma, afwezigheid en herinnering. Het subtiel evenwicht van haar werken bevraagt de instabiliteit van identiteiten. Een beklemmende stilte omhult haar installaties, er hangt verdriet of onheil in de lucht, alsof een onbekend menselijk lot in herinnering wordt gebracht, alsof de objecten een vergeten levensverhaal opnieuw trachten uit te drukken.

Marianne Berenhaut verloor haar familie tijdens de Tweede Wereld-

N'avez-vous pas ri ?
Kunsthalle Recklinghausen, Duitsland, 2022

© Dvirgallery.com

© HLN.com

Marianne Berenhaut bij de heropening van het Joods Museum van België na de aanslag die er plaatsvond op 24 mei 2014

oorlog, een verlies dat haar werk diepgaand heeft beïnvloed. Het gaat over verlies, en over de pogingen haar leven na dat verlies vorm te geven. Zij vertelt: "Ik kan geen gezichten onthouden, wel stemmen, ik heb geen fysiek trauma. Ik heb een psychisch trauma. Al mijn kunst is therapeutisch."

Berenhaut ziet haar objecten als personages. Ze combineert en herplaatst ze in haar huis in Brussel en haar appartement in Londen, tot ze een verhaal beginnen te fluisteren. Pas dan volgen de titel en het idee erachter – altijd in die volgorde. Bij Berenhaut komt de persoonlijke geschiedenis van de gebruikte voorwerpen naar boven. Je ziet en voelt hoe ze deze met ernst en tevredenheid heeft verzorgd, hersteld en herschapen. Al die ouwe meuk bij elkaar levert een loepzuivere expositie op. Begrippen als nietigheid en vergankelijkheid komen hier als vanzelf naar boven. Door de objecten een nieuw leven te gunnen, heeft

Berenhaut de cyclus van het leven doorbroken. Behalve troost bieden ze ook kracht.

Berenhaut, in 2013: "Het is jammer, maar dingen takelen af. Al wie denkt dat wijsheid met de jaren komt, vergist zich. Ideeën en principes ontwikkelen zich veel trager dan lichamen. Maar er zijn twee dingen die ik weet over mijn werk. Ten eerste geloof ik dat het onjuist is te denken dat pijnlijke herinneringen ons langer bijblijven dan gelukkige. Het leven komt en gaat. Ten tweede, werk ik nooit met een vooropgezet plan."

Het is pas over de assemblage *Vie Privée: Le Lit* in 2020 dat ze zegt: "Toen het af was, was ik verast. Het leek op niets dat ik ooit had gemaakt. Tot dan sprak ik vaak over verlies, over mijn beroofde leven en mijn kindertijd. Maar sinds ik deze sculptuur heb gemaakt, heb ik het meer over mijn eigen leven en mijn eigen fantasieën."

Thierry de Duve (Belgisch hoogleraar, gespecialiseerd in de theorie

betreffende de hedendaagse kunst) over haar werk: "Men kan alleen maar opgetogen zijn te zien dat Marianne zich verzoent met haar leven als overlevende. Haar recente werk is veranderd, het is minder tragisch, speelser, meer erotisch ook. Het zal zonder twijfel nooit vrij zijn van ambivalentie [...]. Voor haar zal het altijd een kwestie zijn van trouw en geheugen, of van trouw aan het geheugen, wat een dienst is die ze ons bewijst – want in Auschwitz is de mensheid verweesd van zichzelf, en dat is iets wat niemand kan vergeten."

Haar poëtische en ongeunstelde ietwat naïeve sculpturen spelen in op het collectieve emotionele geheugen. Ze tot een vorm van nostalgische tweedehands voorwerpen reduceren zou een obsceniteit zijn die de Shoah herleidt tot een *fait divers*. ■

Georges Boschloos
Vzw Auschwitz in Gedachtenis

IK WORD BANG VAN WAT ER NU ALLEMAAL IN DE WERELD GEBEURT

Henri Roanne Rosenblatt, geboren in Wenen in 1933, was in 1939 een van de kinderen die op een *Kindertransport* naar Brussel werden gezet om hem te behoeden voor vervolging door de nazi's. "Ik vond in Brussel eerst onderdak bij een Joods gezin. Toen de Duitsers een razzia hielden, moest ik onderduiken en kwam ik bij een vrouw terecht die me verstopte in een lokaaltje achter haar wasserij. Ik kon niet buiten en zij was mijn enige contact met de buitenwereld. Ze haalde vier jaar lang boeken voor mij uit de bibliotheek. Zonder dat ik het besepte, leerde ik zo Frans", vertelt Rosenblatt.

"Ik heb veel geluk gehad en bovendien overleefden ook mijn beide ouders de oorlog. Ik had mij echter zo gehecht aan mijn nieuwe gezin in Brussel dat ik niet meer mee wou." Henri Roanne Rosenblatt schreef zijn verhaal neer: *Le cinéma de Saül Birnbaum* (zie BIBLIO in ons Franstalige bulletin *Traces de Mémoire* n°49) werd ondertussen verfilmd. Hij was aanwezig bij de boekvoorstelling van de Amerikaanse auteur Meg Waite Clayton in Kazerne Dossin. Haar werk *De laatste trein naar vrijheid* kwam in september 2019 in de Verenigde Staten uit en is nu al een bestseller en vertaald in 17

talen. Het boek is gebaseerd op het waargebeurde verhaal van de Nederlandse oorlogsheldin Truus Wijsmuller, die duizenden Joodse kinderen redde.

Meg Waite Clayton vertelt: "Ik heb geschiedenis gestudeerd en ik raakte in de ban van de kindertransporten nadat mijn zoon er op school over gehoord had en zwaar onder de indruk thuiskwam. Enkele jaren later staat het verhaal opgetekend in dit boek. Het was een boek dat ik móést schrijven. Wat er destijds gebeurde, vertoont zo veel parallellen met wat er nu overal in de wereld gebeurt dat ik er bang van word."

Met het nieuwe jaarthema ‘zich (her)opbouwen’ snijden we in deze rubriek de markante processen aan die aan de misdaden in Auschwitz zijn gelinkt. Het zich heropbouwen gaat gepaard met een sterke drang naar gerechtigheid, zonder dewelke een concrete stap naar heling moeilijk blijft. Het proces tegen Rudolf Höß is een belangrijke mijlpaal in het streven naar gerechtigheid voor de gruweldaden begaan tijdens de Holocaust. Höß, de commandant van het concentratiekamp en moordcentrum Auschwitz-Birkenau, speelde een centrale rol in de systematische uitroeiing van honderdduizenden onschuldige levens. Dit proces, dat plaatsvond in Polen (waar Auschwitz na WO II gesitueerd was), diende als een bewijs van de vastberadenheid van de internationale gemeenschap om daders verantwoordelijk te houden voor hun misdaden. Deze rubriek wil kort ingaan op het proces tegen Rudolf Höß, met de nadruk op de historische betekenis ervan en het streven naar gerechtigheid dat het vertegenwoordigde.

HET PROCES VAN HÖß IN POLEN

Rudolf Höß werd in 1940 aangesteld tot commandant van het concentratiekamp Auschwitz. Onder zijn bevel werd Auschwitz een epicentrum van de genocidale operaties van het naziregime. Een miljoen Joden en andere vervolgde groepen werden onderworpen aan onvoorstelbaar lijden en de dood in de gaskamers van Auschwitz en Birkenau, door dwangarbeid, medische experimenten en andere vormen van systematische mishandeling. Höß speelde een centrale rol bij de uitvoering van de *Endlösung* van de nazi's, het plan om het Europese Jodendom uit te roeien. Na zijn promovering naar Berlijn in 1943, keerde hij midden mei 1944 terug naar Auschwitz om de speciale actie tegen de Hongaarse Joden te leiden en zo 312.000 mensen in enkele weken tijd te vermoorden in wat *Aktion Höß* wordt genoemd.

Na het einde van de Tweede Wereldoorlog slaagde Höß er maandenlang in om gevangenneming te ontlopen. In maart 1946 werd hij echter door Britse soldaten aangehouden in de buurt van Flensburg, in Duitsland. In een eerste fase zou hij als getuige fungeren tijdens het eerste Proces van Neurenberg (dat van de 24 nazikopstukken). Tijdens zijn gevangenschap schreef Höß ook zijn versie van de feiten. Hoewel hij zijn beslissingsrol in de genocide minimaliseerde, blijft zijn geschreven getuigenis een belangrijke historische bron.

Höß werd vervolgens overgedragen aan de Poolse autoriteiten, die hem ter verantwoording wilden roepen voor de gruwelijke misdaden die hij in Auschwitz had gepleegd. Het proces tegen Rudolf Höß begon op 11 maart 1947 in Warschau en vond plaats voor een Pools militair Tribunaal,

wat veel internationale aandacht kreeg. De getuigenis van Höß gaf een huiveringwekkend inzicht in de operaties van Auschwitz en de omvang van zijn betrokkenheid. Hij gaf zijn rol toe in de massamoord op miljoenen mensen en beschreef in detail de logistiek van de uitroeiing, de bouw van gaskamers en de uitvoering van het wrede kampregime. Het proces bood overlevenden en getuigen ook de gelegenheid om te getuigen tegen Höß en te vertellen over de verschrikkingen die ze hadden doorstaan en waarvan ze getuige waren geweest. Hun getuigenissen schetsten een levendig beeld van het onvoorstelbare lijden dat onschuldige mannen, vrouwen en kinderen in Auschwitz werd aangedaan. Hun stemmen dienden als een herinnering aan de ontelbare levens die verloren gingen en de dringende behoefte aan gerechtig-

© Publiek domein.

De galg waaraan Höb werd opgehangen werd in de huidige scenografie van het Staatsmuseum bewaard

© Stichting Auschwitz / 2010

Rudolf Höb, net na zijn executie in Auschwitz op 16 april 1947

heid. Op 2 april 1947 kwam het tribunaal tot een uitspraak waarin Rudolf Höb schuldig werd bevonden op alle aanklachten. Hij werd veroordeeld voor misdaden tegen de menselijkheid, moord en uitroeijing. Höb kreeg de doodstraf en werd veroordeeld tot ophanging voor zijn misdaden. Op 16 april 1947 werd Rudolf Höb geëxecuteerd in Auschwitz, op de plaats waar ooit de barak van de Gestapo had gestaan en niet ver van de villa waar hij met zijn familie had gewoond. Zijn executie was een symbolische daad van gerechtigheid, een plechtige erkenning van het leed dat de slachtoffers was aangedaan en een duidelijke boodschap dat degenen die verantwoordelijk waren voor dergelijke wreedheden niet aan verantwoording zouden ontsnappen. Dit laatste is echter met een korrel zout te nemen. Op de 9.686 SS'ers die via Auschwitz passeerden tussen 1940 en 1945 is er maar een klein aantal effectief berecht. Het proces tegen Höb is niet te

verwarren met het proces van Auschwitz dat plaatsvond in Krakau van 24 november 1947 tot 22 december 1947 en dat door het Höb-proces duidelijk overschaduwd is geweest. Het betrof het proces van 40 stafleden van het concentratiekamp en moordcentrum Auschwitz voor het Poolse Hooggerechtshof. Naast voormalig kampcommandant Arthur Liebehenschel, de artsen Johann Paul Kremer en Hans Wilhelm Münch, waren 32 SS-officieren, onderofficieren en bewakers, evenals 5 vrouwelijke bewakers, de beklagden. De rechtbank velde 23 doodvonnissen; 16 beschuldigden kregen gevangenisstraffen en één beklagde werd vrijgesproken.

Het proces tegen Rudolf Höb heeft desondanks een enorme historische betekenis. Het was een cruciale stap in de richting van de erkenning van de gruwelen van de Holocaust en het streven naar gerechtigheid voor de miljoenen slachtoffers. Het proces legde de basis voor latere processen tegen

oorlogsmisdaden van de nazi's en vestigde een precedent dat daders verantwoordelijk konden en zouden worden gehouden voor hun daden. Bovendien onderstreepte het proces het belang van documentatie en getuigenissen voor het bewaren van het historische verslag van de Holocaust. De getuigenissen van overlevenden en de gedetailleerde bekentenissen van Höb leverden onschatbaar bewijs van de omvang van de gruweldaden van de nazi's en zorgden ervoor dat de waarheid niet zomaar verdoezeld of ontkend kon worden. Het proces tegen Rudolf Höb in Polen blijft een krachtig bewijs van het engagement van de internationale gemeenschap om gerechtigheid te eisen voor de misdaden die tijdens de Holocaust werden gepleegd. Het diende als platform voor overlevenden om hun verhalen te delen. ■

Frédéric Crahay
Directeur
Vzw Auschwitz in Gedachtenis

De bezetting van het Ruhrgebied en zijn industriële productiesites door Franse en Belgische troepen van januari 1923 tot juli-augustus 1925 toonde de broosheid van de akkoorden van Versailles aan. De invasie begon op 11 januari 1923 na een stop op de Duitse houtleveringen. Het doel was om de kolen-, ijzer- en staalproductiecentra in het Ruhrgebied te bezetten om de bedragen te krijgen die Duitsland verschuldigd was. De operatie leidde tot een golf van passief verzet, stakingen, incidenten, botsingen en sabotagedaden, die later door de nazipropaganda werden overgenomen. België en Frankrijk, geconfronteerd met hun eigen economische moeilijkheden omdat ze niet voldoende middelen uit deze belasting haalden, accepteerden uiteindelijk de voorstellen van het Dawes Plan en trokken hun troepen terug in juli en augustus 1925.

DE BEZETTING VAN HET RUHRGEBIED DOOR BELGISCHE EN FRANSE TROEPEN

DE MISLUKTE STAATSGREEP VAN HITLER

Tussen 1921 en 1923 belandt Duitsland in een diepe financiële crisis met zeer ernstige sociale gevolgen. Deze crisissituatie komt ten goede aan de extreemrechtse partijen, die bijzonder fel tegen de Weimarrepubliek gekant zijn en waarvan de sociale aanhang aanzienlijk groeit. Een van deze partijen, de NSDAP (Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij), opgericht in 1919, kent een aanzienlijk succes en groeit uit van een klein groepje tot een georganiseerde partij, vooral dankzij Adolf Hitler, die in 1921 de leider wordt en de partij structureel hervormt, een embleem geeft (het hakenkruis) en een 25-puntenprogramma dat bedoeld was om de grootsheid van een Duitsland zonder Joden, communisten en socialisten te herstellen. In 1923, op het hoogtepunt van de crisis in Duitsland, met name door de bezetting van de Rhur, vindt Hitler dat de situatie rijp is voor het organiseren van een staatsgreep.

We starten deze jaargang ook met een gloednieuwe rubriek: **EEN EEUW GELEDEN**. Het is rond deze tijd, 100 jaar geleden, dat gebeurtenissen plaatsvonden die later een grote rol zullen spelen in de aanloop tot WOII en tot de Shoah. We zullen deze rubriek laten lopen tot de bevrijding in 1945 en belangrijke scharnierpunten uit de zwartste bladzijden van onze geschiedenis aankaarten met beeldmateriaal en korte teksten

Geïnspireerd door Mussolini's mars naar Rome (1922), probeert Hitler de Beierse regering van de monarchist von Kahr, die hij te passief vindt, omver te werpen en plant vervolgens een mars van München naar Berlijn om de 'rode' regering van Stresemann af te zetten. Op de ochtend van 8 november 1923 vallen Hitler en zijn aanhangers een brasserie in München binnen (de *Bürgerbräukeller*) waar von Kahr die dag een vergadering houdt. De snelle reactie van de regering en van het leger leiden tot het mislukken van de putsch: Hitlers 2.000 aanhangers botsten op grote politieke eenheden in de straten van München. Hitler en Ludendorff worden gearresteerd. De eerste wordt veroordeeld tot vijf jaar gevangenisstraf in de vesting Landsberg (het is tijdens deze gevangenisstraf, die uiteindelijk wordt teruggebracht tot één jaar, dat Hitler *Mein Kampf* zal schrijven), de laatste wordt vrijgesproken.

HET HOLOCAUSTSYNDROOM

ONDERGEDOKEN KINDEREN EN HUN STRIJD NA DE OORLOG

De Holocaust is een van de donkerste hoofdstukken in de geschiedenis van de mensheid en laat een erfenis van onvoorstelbare pijn en lijden achter. Onder de ontelbare slachtoffers waren de ondergedoken kinderen, een groep jonge mensen die het naziregime overleefden door hun Joodse identiteit te verbergen. Hoewel deze kinderen een bijna onmiddellijke dood bespaard bleef, hadden hun ervaringen tijdens de Holocaust diepgaande en blijvende gevolgen voor hun leven. In deze rubriek gaan we in op het zogenaamde Holocaustsyndroom van de ondergedoken kinderen en verkennen we de emotionele en psychologische uitdagingen waarmee ze tijdens en na de oorlog werden geconfronteerd en die hun heropbouw soms danig in de weg heeft gestaan.

Tijdens de Holocaust stonden de ouders van talloze Joodse kinderen voor de onvoorstelbare keuze om onder te duiken of een bijna zekere dood tegemoet te gaan. Ondergedoken kinderen, zoals ze bekend werden, werden gedwongen hun ware identiteit te verbergen, namen vaak nieuwe namen en niet-Joodse identiteiten aan. Ze leefden in constante angst en vertrouwden op de vriendelijkheid en moed van vreemden om onderdak en bescherming te bieden. Deze periode van onderduiken had een diepgaande invloed op hun psychologisch welzijn en leidde tot de ontwikkeling van het Holocaustsyndroom.

De term 'Holocaustsyndroom' verwijst naar een cluster van psychologische en emotionele symptomen die zich kunnen manifesteren bij personen die de Holocaust

rechtstreeks of onrechtstreeks hebben meegemaakt of erdoor werden getroffen. Het is belangrijk op te merken dat de term geen klinische diagnose is, maar eerder een conceptueel kader dat wordt gebruikt om de langetermijneffecten van de Holocaust op overlevenden, hun nakomelingen en gemeenschappen die door de genocide werden getroffen, te beschrijven. Voor mensen die gedeporteerd werden naar de concentratiekampen en ervan teruggekomen zijn bestaat de term (post)concentratiekampsyndroom. Ook de term 'syndroom van de overlevende' wordt gehanteerd. De Holocaust had een diepgaande en blijvende impact op de mensen die deze hebben meegemaakt en getuige waren van extreme trauma's, verlies en vervolging. Het syndroom omvat een reeks psychologische, emoti-

onele en sociale problemen die kunnen ontstaan als gevolg van deze ervaringen. Enkele veel voorkomende kenmerken van het Holocaustsyndroom zijn:

Schuldgevoelens van overlevenden: veel overlevenden van de Holocaust ervaren intense schuldgevoelens omdat ze overleefden terwijl miljoenen anderen omkwamen. Dit schuldgevoel komt vaak voort uit een gevoel van verantwoordelijkheid of wroeging van de overlevende en kan een aanzienlijke impact hebben op zijn mentaal welzijn.

Posttraumatische stressstoornis (PTSS): overlevenden van de Holocaust kunnen PTSS ontwikkelen, een psychiatrische stoornis die gekenmerkt wordt door indringende herinneringen, flashbacks, nachtmerries, hypervigilantie en vermij-

© USHMM

Isolatie en moeilijkheden om banden aan te knopen zal een veelvoorkomend probleem vormen voor vele ondergedoken kinderen

dingsgedrag. Deze symptomen kunnen nog lang na de traumatische gebeurtenis aanhouden en het dagelijks leven en functioneren van de persoon beïnvloeden.

Depressie en angst: de ervaringen van de Holocaust kunnen bijdragen tot de ontwikkeling van depressieve en angststoornissen. Overlevenden kunnen worstelen met aanhoudend verdriet, hoopeloosheid, angst en zorgen, vaak gerelateerd aan hun traumatische ervaringen en de uitdagingen waarmee ze worden geconfronteerd in hun leven na de Holocaust.

Verlies van geloof en betekenis: de Holocaust heeft voor veel overlevenden de fundamenteën van geloof en overtuiging aan het wankelen gebracht. Het immense lijden en verlies waarvan ze getuige waren of dat ze hebben meegemaakt, kan leiden tot een geloofscrisis en een diepgaande vraagstelling over de zin van het leven en het bestaan van een rechtvaardige en zorgzame wereld.

Moeite met het vormen van relaties en vertrouwen: traumatische ervaringen kunnen van invloed zijn op het vermogen van overlevenden om hechte en vertrouwensvolle relaties aan te gaan.

Het verlies van familie en gemeenschap tijdens de Holocaust kan resulteren in gevoelens van isolatie en moeilijkheden om banden met anderen aan te knopen.

Culturele en identiteitsstrijd: Holocaustoverlevenden worstelen vaak met identiteitsvragen, met de impact van het trauma op hun Joodse identiteit, hun gevoel erbij te horen en hun plaats in de maatschappij.¹

Het is belangrijk om te erkennen dat het Holocaustsyndroom niet beperkt is tot overlevenden alleen. Het kan ook volgende generaties treffen, bekend als overlevenden van de tweede en derde generatie of nakomelingen. Deze personen kunnen een transgeneratie trauma ervaren en erven de psychologische en emotionele gevolgen van de Holocaust via familie verhalen, onuitgesproken trauma's en verstoorde familiodynamieken.

Het begrijpen en aanpakken van het Holocaustsyndroom vereist gevoeligheid, steun en gespecialiseerde zorg. Professionals uit de geestelijke gezondheidszorg met expertise in trauma en een grondig begrip van de historische en culturele context zijn essentieel om de overlevenden en hun nakomelingen de gepaste hulp te bieden. Genezing en herstel van

het Holocaustsyndroom omvatten vaak therapie, steungroepen, gemeenschapsbetrokkenheid en het delen van verhalen om begrip, veerkracht en het behoud van de Holocaustherinnering te bevorderen.

Het Holocaustsyndroom omvat een reeks psychologische en emotionele symptomen die ondergedoken kinderen ervoeren als gevolg van hun traumatische ervaringen tijdens de oorlog. Deze symptomen omvatten overlevingsschuld, angst, depressie, PTSS en een diep gevoel van identiteitsverwarring.

Overlevingsschuld is een bijzonder veel voorkomend symptoom, omdat verborgen kinderen vaak worstelden met het overweldigende schuldgevoel dat ze overleefden terwijl hun families omkwamen. Dit schuldgevoel, in combinatie met de verschrikkingen waarvan ze getuige waren of die ze meemaakten, liet blijvende littekens achter op hun geestelijke gezondheid.

Uitdagingen na de oorlog

Nadat de oorlog was afgelopen en de bevrijding kwam, werden verborgen kinderen geconfronteerd met nieuwe uitdagingen. De re-integratie in de maatschappij was geen gemakkelijke opgave, omdat ze waren afgesne-

den van hun Joodse erfgoed en ze moesten navigeren in een wereld die vaak geen begrip en empathie toonde voor hun ervaringen. Veel verborgen kinderen werden geconfronteerd met discriminatie, isolatie en worstelingen met hun identiteit, wat leidde tot een diep gevoel van vervreemding. Het verlies van steun van familie en gemeenschap verergerde hun moeilijkheden nog, omdat ze hun leven van de grond af opnieuw moesten opbouwen.

Effecten op lange termijn

De langetermijneffecten van het Holocaustsyndroom op verborgen kinderen kunnen niet worden onderschat. De psychologische littekens die ze meedroegen beïnvloedden hun relaties, carrièrekeuzes en algehele welzijn. Veel overlevenden hadden moeite met het aangaan van intieme relaties, het vertrouwen in anderen en het ontwikkelen van een gevoel van eigenwaarde. Het ingrijpende verlies en trauma dat ze moesten doorstaan hadden vaak een blijvende invloed op hun vermogen om een bevredigend leven te leiden, zelfs tientallen jaren nadat de oorlog was afgelopen. Het Holocaustsyndroom van ondergedoken kinderen omvat een reeks langetermijneffecten die voortvloeien uit de traumatische ervaringen die ze tijdens hun vor-

mingsjaren hebben meegeemaakt. Een van de meest voorkomende gevolgen is overlevings-schuld, waarbij verborgen kinderen worstelen met gevoelens van wroeging omdat ze hebben overleefd terwijl hun families zijn omgekomen. Dit schuldgevoel uit zich vaak in een diepgeworteld gevoel van verdriet en een voortdurende worsteling met hun identiteit en plaats in de wereld. Veel ondergedoken kinderen hebben ook last van chronische angst, hyperwaakzaamheid en wantrouwen. De constante staat van alertheid die ze tijdens hun onderduikjaren hebben opgelopen, blijft diepgeworteld, wat leidt tot problemen bij het aangaan van hechte relaties en een verhoogd gevoel van kwetsbaarheid. Nachtmerries, flashbacks en opdringerige gedachten zijn veel voorkomende symptomen van posttraumatische stressstoornis (PTSS), die vaak gepaard gaat met het Holocaustsyndroom. In een aanzienlijk aantal gevallen zijn ondergedoken kinderen hun ouders kwijtgeraakt, wat hun herintegratie na de Tweede Wereldoorlog er niet makkelijker op maakte en in sommige gevallen uitmondde in politiek-religieuze conflicten.² Het verlies van familie en gemeenschap tijdens de Holocaust draagt verder bij tot gevoelens van isolatie en eenzaamheid

bij verborgen kinderen. De afwezigheid van een ondersteunend netwerk en het onvermogen om hun ervaringen te delen met anderen die hun unieke reis echt kunnen begrijpen, kan leiden tot een gevoel van vervreemding en ont koppeling.

Verwerking en genezing

Hoewel het Holocaustsyndroom aanzienlijke uitdagingen met zich meebrengt, hebben verborgen kinderen een opmerkelijke veerkracht en kracht getoond in hun pogingen om te genezen en hun leven opnieuw op te bouwen. Veel overlevenden zochten therapie en steungroepen om hun trauma te verwerken en vonden troost in de gedeelde ervaringen van anderen die soortgelijke beproevingen hadden meegeemaakt. Zo werd in België in 1991 de vzw *Het Ondergedoken Kind* in het leven geroepen³, hoewel de voormalig ondergedoken kinderen al lang daarvoor in praatgroepen samen kwamen. Sommigen wendden zich tot het activisme en wijdden hun leven aan onderwijs, herdenking en het opkomen voor gerechtigheid. Door hun verhalen te delen en te werken aan verzoening, hebben verborgen kinderen een cruciale rol gespeeld in het vergroten van het bewustzijn over de Holocaust en de langdurige gevolgen ervan.

© Uitgeverij Manteau

Het einde van de Tweede Wereldoorlog betekent voor heel wat kinderen een nieuw drama: vaak keren hun ouders niet terug uit de kampen. Inmiddels zijn sommige joodse kinderen ook gedoopt en zowel de katholieke als joodse gemeenschap wil hen voor zich winnen. Dat leidt tot een jarenlange krachtmeting, een pleit dat wordt beslecht boven de hoofden van de kinderen, die zelfs na de oorlog op dat vlak geen onbezorgd leven wordt gegund. HANNE HELLEMANS (1980) studeerde Geschiedenis aan de Universiteit Gent, waar ze vervolgens aan de slag ging als wetenschappelijk medewerkster van het nieuwe Vlaamse Holocaustmuseum. Sinds 2001 doet ze onderzoek naar joodse ondergedoken kinderen tijdens de Tweede Wereldoorlog. *Schimmen met een ster* vertelt deze vergeten geschiedenis over de meest kwetsbare slachtoffers van de nazi's.

Ondanks de enorme uitdagingen waarmee ze geconfronteerd worden, hebben verborgen kinderen een enorme veerkracht getoond bij het heropbouwen van hun leven na de Holocaust. Velen hebben therapie en steungroepen gezocht om hun trauma te verwerken en vinden troost in het contact met anderen die soortgelijke ervaringen delen. Door hun verhalen te delen, vinden verborgen kinderen niet alleen persoonlijke genezing, maar dragen ze ook bij aan de geschiedenis, zodat de ervaringen van verborgen kinderen niet vergeten of over het hoofd gezien worden. Educatieve initiatieven en musea gewijd aan het bewaren van de herinnering aan de Holocaust hebben ook een cruciale rol gespeeld door verborgen kinderen een platform te bieden om hun

verhalen te delen. Door toekomstige generaties te onderwijzen over de Holocaust willen deze initiatieven voorkomen dat dergelijke gruweldaden ooit nog plaatsvinden, terwijl ze verborgen kinderen erkenning en begrip bieden.

Het Holocaustsyndroom van ondergedoken kinderen is een bewijs van de onuitwisbare littekens die de wreedheden van de Holocaust hebben achtergelaten. Deze mensen, die gedwongen werden om hun identiteit te verbergen en onvoorstelbare ontberingen te doorstaan, worden nog steeds geconfronteerd met de langetermijneffecten van hun traumatische ervaringen. De reis naar genezing en herstel is voor veel overlevenden nog steeds aan de gang, terwijl ze ernaar streven om vrede te vinden, hun

leven weer op te bouwen en ervoor te zorgen dat de wereld de gruwelen waarvan ze getuige waren nooit zal vergeten. ■

Frédéric Crahay

Directeur

Vzw Auschwitz in gedachtenis

(1) Marcel Frydman, *Le traumatisme de l'enfant caché. Répercussions psychologiques à court et long terme*, Charleroi, Quorum, 2000, 264 p.

(2) Hanne Hellemans, Tot wie behoort de ziel van het kind? De herintegratie van kinderen in de Joodse gemeenschap na de Tweede Wereldoorlog in: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 13-14, 2004. Zie: https://www.journalbelgianhistory.be/nl/system/files/article_pdf/chtp13_14_009_Dossier2_Hellemans.pdf (geraadpleegd op 21 juni 2023).

(3) Zie <http://www.enfant-cache.be> (geraadpleegd op 28 juni 2023).

WAAR GETUIGT HET ONDERGEDOKEN KIND VAN?

In stilte opgevoed

In België wist meer dan de helft van de Joodse kinderen (onder de vijftien jaar) te ontsnappen aan deportatie, voornamelijk omdat ze ondergedoken leefden. Ondanks de complexiteit en de grote verscheidenheid aan situaties (door de gezinsstructuur, de locaties en de omstandigheden van de schuilplaatsen, het aantal verschillende schuilplaatsen en uiteraard ook het lot van de ouders), is de ervaring van de ondergedoken kinderen er over het algemeen een van stilte.

Het clandestiene karakter verklaart uiteraard waarom ze op het moment zelf maar moeilijk hun verhaal konden doen. Sommigen getuigen over gesprekken tussen leeftijdsgenoten in collectieve opvangplekken (kloosters en weeshuizen), maar andere kinderen zaten alleen ondergedoken of hadden het gevoel dat ze dat waren, onwetend dat hun schuilplaats gedeeld werd door andere kinderen in dezelfde situatie. Veel voormalig ondergedoken kinderen zijn van mening dat hun kinderjaren hen werden afgenomen. Een van hen formuleert het zo: "Ik ben geboren op de leeftijd van zes en een half. Dat is het moment waarop ik uit de schuilplaats kon."

Nochtans betekent het einde van de oorlog voor de Joodse kinderen geen terugkeer naar de normaliteit. Ze ontdekken dat ze een of beide ouders hebben verloren. Ze wachten lang op nieuws over de gedeporteerden, ze blijven in hun opvangomgeving of ze worden verplaatst. Soms worden ze opgepikt door meer afgelegen familieleden. Als ze een ouder terugvinden, loopt de herkenning soms moeilijk, getekend als ze zijn door de deportatie en de clandestiniteit.

Geconfronteerd met de zware taak van de wederopbouw van de Joodse gemeenschap – psychisch, economisch, professioneel –, lijkt een herinnering aan de onderduikers geen prioriteit. De voormalig ondergedoken kinderen krijgen vaak te horen dat ze 'geluk hebben gehad' in vergelijking met de gedeporteerden. De meesten zijn zich ook niet bewust van de bijzonderheid van hun ervaring.

De getuigenissen zijn doorspekt met passages waarin, in het verleden of in het heden, fenomenen als 'zelfdelegitimatie' en rangschikking van of zelfs concurrentie tussen het lijden tot uitdrukking komen. Ze getuigen vaak over een 'bevoorrechte' positie ten op-

zichte van de gedeporteerden, maar dat weerhoudt hen er niet van in naam van de doden te spreken. Ze zijn immers de laatsten die de Shoah hebben meegeemaakt en erover kunnen getuigen: "Wij die niet door die schoorsteen zijn gegaan, hebben een plicht tegenover de jongsten en zij die nog zullen volgen", zegt een voormalig ondergedoken kind.

Sommigen verwoorden ook de verschillen tussen voormalig ondergedoken kinderen, afhankelijk van de leeftijd, het lot van de ouders of de 'kwaliteit' van hun schuilplaats. Het fenomeen van 'zelfdelegitimatie' kenmerkt de getuigenissen van de Shoah eigenlijk over de onderwerpen heen. Denk in dat verband aan wat Primo Levi aankaart, namelijk dat de woorden van de overlevenden noodzakelijkerwijs tekortschieten vergeleken met de realiteit van de vermoorde mensen: "Ik herhaal het, wij, de overlevenden, zijn niet de echte getuigen. [...] Zij die het hebben meegeemaakt, die de Gorgo hebben gezien, zijn niet teruggekomen om het te vertellen, of zijn stom teruggekeerd, het zijn daarentegen zij, de 'Muselmänner', de verdrinkenen, die de integrale getuigen zijn" (Primo Levi, *De verdrinkenen*)

IN HET SPOOR VAN DE
SHOAH
IN POLEN

05/08/2024
12/08/2024

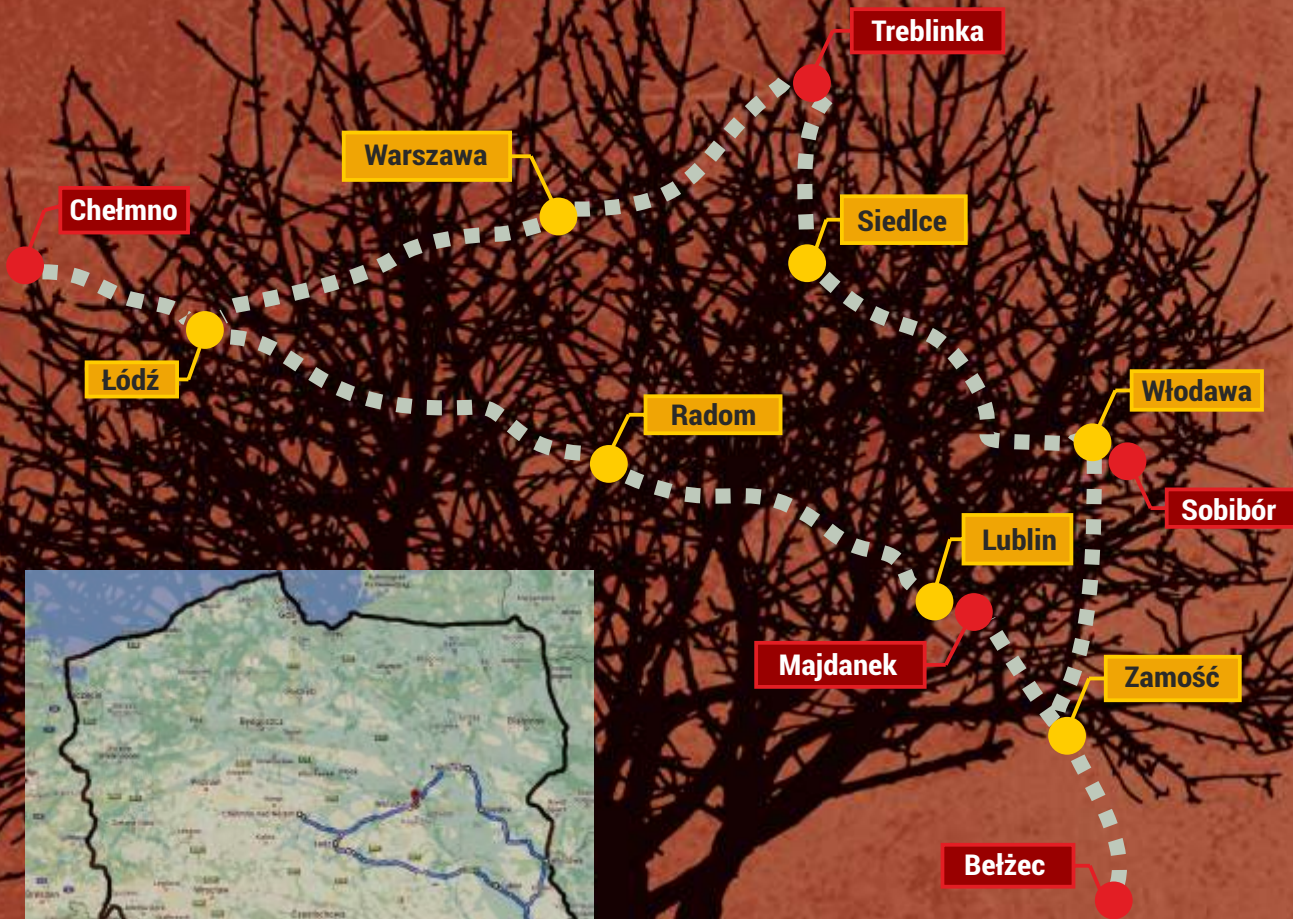
EEN UNIEKE ACHTDAAGSE STUDIEREIS VAN 1300 KM DOORHEEN ZUID-OOST POLEN

EEN **WARZAWA**
GESCHIEDKUNDIGE **ŁÓDŹ**
EN HERDENKINGSREIS **RADOM**
DIE VERTREKT BIJ DE **LUBLIN**
VOORMALIGE **ZAMOŚĆ**
GETTO'S, **WŁODAWA**
LANGSHEEN DE **SIEDLCE**
VERZAMEL- EN
DEPORTATIEPLEKKEN **CHEŁMNO NAD NEREM**
GAAT, EN DIE **MAJDANEK**
EINDIGT **BEŁŻEC**
BIJ DE **SOBIBÓR**
UITROEIINGSCENTRA **TREBLINKA**

Prijs per persoon € 750 op basis van een dubbele kamer
€ 900 op basis van een single kamer

Inbegrepen Tickets voor de heen- en terugvluchten (Zaventem-Warschau)
Privétransport ter plaatse
Nederlandstalige gidsen
Inkom op historische sites en in musea
7 overnachtingen in comfortabele hotels
Elke dag uitgebreid ontbijtbuffet
Elke dag warme lunch en warme avondmaaltijd
Logistieke ondersteuning
Uitgebreide pedagogische informatie

Betalingsmodaliteiten 3 gemakkelijke aflossingen (januari/februari/maart 2024)

Wie kan deelnemen?

Iedereen met een gezonde interesse voor de problematiek van de Shoah. U hoeft niet per se leerkracht te zijn

Info en inschrijvingen via:

info@auschwitz.be

Extra vorming:

In juni wordt een extra vormingsdag georganiseerd om u toe te laten de reis comfortabel te kunnen volgen

Voor de snelle beslissers:

De vijf eerste ingeschrevenen ontvangen gratis het boek "De kern van de Holocaust" van Stephan Lehnstaedt

Programma

Dag 1

Aankomst in Warschau
Voormalige getto van Warschau
Umschlagplatz

Dag 2

Vroegere getto van Litzmannstadt
(het actuele Łódź).
Umschlagplatz
Museum Radegast
Oude joodse begraafplaats
Uitleg over de joodse rituelen
Chetmno-nađ-Nerem.
De 'kasteelsite' en het museum
Tweede site genoemd 'Het bos van Rzuchów'.

Dag 3

Sporen van de vroegere joodse aanwezigheid
en van het vroegere getto van Radom
Lublin
Museum *Teatr NN*
Vroegere Jesjiva en synagoge
Oude joodse begraafplaats

Dag 4

Het voormalige concentratiekamp/moordcentrum
van Majdanek
Umschlagplatz
Lublin als hoofdkwartier van *Aktion Reinhardt*
Vrije tijd
Traditionele Pools-Joodse keuken

Dag 5

Zamość
Vroegere getto
Gevangenis *Rotunda*
Umschlagplatz
Memoriaal van Bežec
Museum

Dag 6

Włodawa
De twee synagogen met uitleg
van de joodse rituelen
Umschlagplatz.
Sobibór.
Bezoek van de site en
het nieuwe museum

Dag 7

Siedlce
Vroegere getto
Joodse begraafplaats
Umschlagplatz
Treblinka
Voormalige moordcentrum
en museum
Afsluitingsceremonie

Dag 8

Warschau
Vrije tijd en bezoek Joods museum POLIN
Terugvlucht naar Brussel

◀ Weerzien tussen Jerry Rubin en Andrée Geulen in de film *Comme si c'était hier* van Myriam Abramowicz en Esther Hoffenberg

en de geredden. Veertig jaar na Auschwitz, Arcades, Gallimard, 1989, p. 82).

De tijd van spreken

Om een heleboel redenen hebben de voormalig ondergedoken kinderen dus gezwegen, waardoor hun ervaring nu voornamelijk wordt gedocumenteerd met uitspraken van lang na de feiten.

Vanaf de jaren 1970 treedt de herinnering aan de Shoah in de publieke sfeer. In diezelfde periode neemt in België, net als elders, de belangstelling voor de Joodse slachtoffers van het nazisme aanzienlijk toe (belangrijke films spelen daarbij de rol van katalysator, zoals *Shoah* van Claude Lanzmann in 1985 en *Schindler's List* van Steven Spielberg in 1993). De getuigeniscampagnes over de Joden in België winnen geleidelijk aan kracht. Annette Wiewiorka noemt dat 'het tijdperk van de getuige'.

In 1978 besluit Myriam Abramowicz een boek te wijden aan de Belgische redding van Joodse kinderen, dat uiteindelijk zal worden verfilmd ('*Comme si c'était hier*' uit 1980). Samen met Esther Hoffenberg interviewt ze redders (leden van het Joods Verdedigingscomité, geestelijken enz.), waar

door de verbinding tussen individuen, officiële instellingen en Joodse netwerken zichtbaar wordt. Maar in een tweede deel van de film krijgen ook de voormalig ondergedoken kinderen het woord. Wanneer de film wordt uitgezonden in het programma 'L'écran témoin', ontvangt de RTBF enorm veel telefoontjes. Vier jaar lang wordt de film uitvoerig vertoond, vooral in de Verenigde Staten. Elke vertoning lokt spontane getuigenissen uit van voormalig ondergedoken kinderen. Dit leidt tot de eerste internationale bijeenkomst van ondergedoken kinderen in New York in mei 1991. 1.600 voormalig ondergedoken kinderen, afkomstig uit achtentwintig landen, maar ook verschillende redders, zijn aanwezig. In het verlengde daarvan wordt *The Hidden Child Foundation* opgericht in de VS, en bij terugkeer richten de deelnemers hun eigen nationale verenigingen op (ook in België in 1991).

Dat de laatste overlevenden van de kampen aan het verdwijnen zijn, voelt voor sommige van de voormalige ondergedoken kinderen als een toestemming om te spreken. Nu ze met pensioen is, heeft deze generatie niet alleen meer tijd ter beschikking, maar ze

bevindt zich ook, samen met de kleinkinderen, op een moment van overdracht. De generatie van de voormalig ondergedoken kinderen vormt ondertussen de basis van de huidige getuigeniscampagnes. Specifieke pedagogische instrumenten worden gecreëerd (zoals de educatieve koffer 'Sofie, het ondergedoken kind' van het Joods Lekencentrum) en dit soort getuigenissen worden een centraal element in de overdracht van de herinnering aan de Shoah. Het nodigt uit een brug te slaan tussen het ondergedoken kind van gisteren en de kinderen van vandaag.

Wat vertelt het ondergedoken kind?

Hoewel elke getuigenis onderhevig is aan de grillen van het geheugen (vergetelheid, achteraf opnieuw interpreteren), moet die van het voormalige ondergedoken kind omgaan met de extra 'handicap' van de beperkte mate van kennis en begrip die het kind destijds had. Wat heeft het kind begrepen? Wat is het kind uitgelegd? Tegen welke kennis wilde men het beschermen? Een getuige legt uit: "De schok kwam later. Dat wil zeggen, voor mij betekende 'deportatie' nog niets, ik

Juli 1944. Adolphe Nysenholc, samen met zijn redders, De heer en Mevrouw Joost en Catherine Verleyen-Van Heymbeek, en hun familie

leefde in een gelukkige tijd en het woord 'deportatie' betekende niet dood of verdwijning".

De herinnering aan de gebeurtenissen is soms minder feitelijk (identiteit van personen, datums) dan zintuiglijk (herinneringen aan de sfeer, indrukken). Dit kenmerk vinden we overigens ook terug in literaire werken die het traject van ondergedoken kinderen verhalen, zoals *Bubele, schaduwkind* van Adolphe Nysenholc (2007) of *Talon d'Achille* van H el ne Waysbord (2022).

Maar het verhaal van de voormalig ondergedoken kinderen is daarom niet minder een historisch discours. In chronologische volgorde beginnen de getuigenissen over het algemeen met beschrijvingen van het gezinsleven, bijeenkomsten ter gelegenheid van religieuze feesten, de beroepen van de ouders en de relaties met familieleden die in de landen van herkomst zijn gebleven. Dat is een vertrouwelijke omgeving eigen aan het gezin. Ze hebben het vervolgens over de breuk die de oorlog in hun dagelijkse kinderleven veroorzaakte, volgend op de reeks anti-Joodse maatregelen die door de bezetter werden genomen (registratie in het Jodenregister, avondklok, vertrek voor

verplichte arbeid, schoolsluiting, dragen van de ster, oproepingen voor de Dossinkazerne in Mechelen enz.). Op het niveau van de kinderen die ze toen waren, vertellen ze over de vriendschappen die werden verstoord omdat ze moesten onderduiken of door antisemitisme, en over de school die ze met tegenzin of met vreugde verlieten.

Na die 'overgangsfase' (die anders wordt ervaren al naargelang de verandering werd aangekondigd of niet, beheerd door de ouders of door een voor het kind onbekend persoon, beschreven als een avontuur of als een verlies), wordt het kind werkelijk een 'verborgen kind'. Onderduiken leidt vaak tot een soort eenzaamheid, ondanks de frequente opvang in collectieve omgevingen. In hun verslagen focussen de getuigen op de vreemdheid van de nieuwe identiteit die ze van de ene op de andere dag moeten aannemen en vaak ook op de angst hun eigenheid te verliezen.

De ontmoeting met de (meestal) katholieke religie neemt een belangrijke plaats in de getuigenissen in, vooral wanneer de kinderen worden opgevangen in kloosters of religieuze kostscholen, of wanneer ze bij praktiserende

gezinnen terechtkomen. Vaak moeten ze de mis bijwonen. Sommigen raken onder de indruk van de pracht van het ritueel (tot het punt van bekering), terwijl anderen een soort afwijzing en dissociatie uitdrukken (en soms weerstaan aan druk van hun omgeving om het doopsel te accepteren). Dit fenomeen gaat vaak hand in hand met de angst hun Joodse identiteit te verliezen, wat sommigen bestrijden door Joodse religieuze teksten te lezen of te reciteren, of door inwendig Jiddisch te spreken.

Voor veel kinderen, die voornamelijk in steden woonden, betekent de onderduikperiode ook de ontdekking van dorpen en het platteland, die als veiliger worden beschouwd. H el ne Waysbord benadert dit in haar verslag van haar ervaring als verborgen kind, *Tallon d'Achille*, door de lens van haar fascinatie voor een eenvoudig leven, afgestemd op het ritme van de seizoenen, in schril contrast met haar dagelijkse leven in Parijs voor het onderduiken.

De voormalige ondergedoken kinderen getuigen ook over de omstandigheden van hun onderduikplek, waarvan de kwaliteit sterk kan verschillen. Maar eerder dan het te hebben over 'goede'

Naoorlogse periode: *Home des Hironnelles*, Graindorlaan te Anderlecht, geopend door het AIVG van 1945 tot 1955

of 'slechte' schuilplekken gebruiken de meeste getuigen hun relaas om hun dankbaarheid en bewondering voor hun redders te uiten. Sommigen zijn zich zelfs volledig bewust van de positieve educatieve bijdrage van de volwassenen die hen tijdens de oorlog hebben verborgen, soms ter compensatie van gecompliceerde relaties met hun ouders.

De erkenning van de redders, via eerbetooceremonies of de toekenning van de titel Rechtvaardige onder de Volkeren (door het Internationaal Instituut voor de herinnering aan de Shoah Yad Vashem), is vaak een trigger die tot het ophalen van herinneringen leidt. Dit is trouwens een van de doelen van de Vereniging van het Ondergedoken Kind. Echter, de uitspraken van de voormalige ondergedoken kinderen zijn niet louter 'gunstig'. Sommigen melden gevallen van mishandeling en van opvang die gemotiveerd werd door economische redenen.

In veel verhalen is de relatie met de gezinnen of de volwassen begeleiders gekleurd met dubbelzinnigheid en complexiteit, ondanks de erkenning en de genegenheid. Zoals een getuige uitlegt: "Ik was een beetje boos op haar in het begin, ik wist niet dat ze in feite mijn leven redde ... Ik had graag gewild dat ze me op straat zette, zodat ik terug zou kunnen naar mijn ouders". Die positie van iets

verschuldigd zijn zonder daar zelf voor te hebben gekozen, kan moeilijk vol te houden zijn en versterkt het gevoel een speelbal te zijn van volwassenen. Dit gebeurt trouwens opnieuw bij de bevrijding, wanneer andere volwassenen (ouders, verre familieleden, verantwoordelijken van de Hulp aan Israëlieten Slachtoffers van de Oorlog, ...) kinderen komen ophalen die zich goed voelen bij hun redders. Velen noemen het verdriet van die scheiding, maar ook het onderhouden van contacten met de gezinnen op de lange termijn, om hen vervolgens jaren later hun eigen kinderen voor te stellen.

Tot slot getuigen de voormalig ondergedoken kinderen, wanneer ze worden uitgenodigd het verhaal van hun leven te vertellen (en niet alleen dat van de oorlogsjaren), ook over het proces dat hen tot die getuigenis heeft gebracht. Velen vertellen over psychologische moeilijkheden, die ze min of meer expliciet linken aan de oorlogsjaren. Ze spreken over de lange stilte waartoe ze zichzelf of anderen hebben gedwongen en waarvoor de redenen verschillen van het ene traject tot het andere.

In de jaren 2000 wordt het gebruikelijk de rol van getuige op zich te nemen, mondeling bij herinneringsinstellingen, tijdens herdenkingen, in een schoolcontext of schriftelijk. De term 'ondergedo-

ken kind' wordt eindelijk publiek goed en de herinnering vindt een kader waarin ze kan bestaan. Wie zich heeft aangesloten bij de Vereniging van het Ondergedoken Kind of een ander herinneringsinitiatief, realiseert zich niet langer alleen te staan maar te kunnen terugvallen op een collectief om zijn of haar verhaal over het verleden te doen. Dat is een belangrijk moment van bewustwording voor veel getuigen: "Ik ben erin geslaagd het te overwinnen en er beter mee om te gaan dan ervoor, vooral sinds de Vereniging van het Verborgen Kind werd opgericht en ik me realiseerde dat ik niet de enige was". De identiteit van een (voormalig) ondergedoken kind wordt een identiteit in het heden. Van het onderduiken tot het moment van getuigen, lijkt het op een "uitgesteld einde van de oorlog", zegt een getuige. "Ik bedank daarom de interviewer voor haar vriendelijkheid, voor het feit dat ze me uit het kleine hol is komen halen waar ik me verstopte." Met deze woorden van dankbaarheid kan het voormalig ondergedoken kind de cirkel van de traumatische historische ervaring sluiten – begonnen met het onderduiken decennia eerder. ■

Sophie Milquet
Onderzoekster bij de Stichting van de Eigentijdse Herinnering

In deze rubriek geven wij beelden of teksten mee zonder commentaar. Wat weet jij over de inhoud, welk is volgens jou de link met het thema en wat is jouw kritisch standpunt over de gegevens op deze pagina? Stuur jouw mening op naar georges.boschloos@auschwitz.be en maak kans één van onze publicaties naar keuze te winnen.

SIMON ABKARIAN

PASCALE ARBILLOT

LE CHEMIN DU BONHEUR

UN FILM DE NICOLAS STEIL

PRODUCTION: ...
DISTRIBUTION: ...
© 2018 ...
www.leschemin.org

ALS KIND DACHT IK NIET DAT JOOD ZIJN ‘SLECHT’ WAS, GEWOON IETS ALS ‘AUVERGNAAT’ ZIJN...

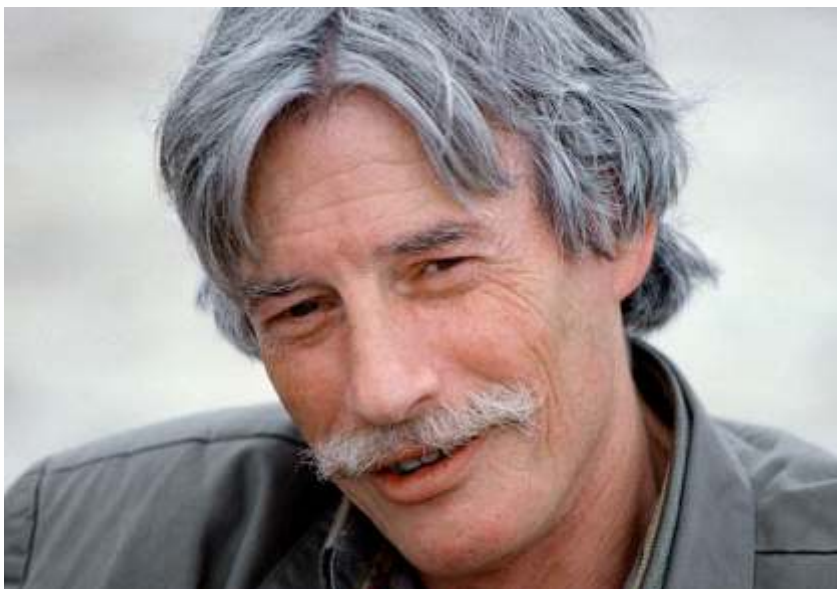
Jean Ferrat

Kinderen die de Holocaust overleefden, waren vaak de enige overlevenden van een hele familie. Deze groep omvat kinderen die de concentratiekampen overleefden, kinderen die werden verborgen bij niet-Joodse families of in christelijke instellingen, of kinderen die uit de gevarezone werden gehaald door initiatieven zoals het Kindertransport of andere acties die werden ondernomen door vindingrijke Joden of door mensen die later bekend zouden staan als Rechtvaardigen onder de Volkeren. Ze kregen weinig erkenning voor hun ervaringen, hun herinneringen en voor de soms verschrikkelijke gebeurtenissen die ze na de bevrijding nog moesten doorstaan. Toch hebben een aantal onder hen een buitengewoon lot gekend.

Jean Tenenbaum, beter gekend als Jean Ferrat, was de zoon van Mnacha (de Jiddische versie van de bijbelse voornaam Manasseh, in het Hebreeuws Menachè) Tenenbaum, die in 1905 naar Frankrijk emigreerde en in 1928 tot Frans staatsburger werd genaturaliseerd, en Antoinette Malon, een Française die in 1888 in Parijs werd geboren. Mnacha Tenenbaum, een Russische jood, emigreerde in 1905 naar Frankrijk. Tijdens de Eerste Wereldoorlog meldde hij zich vrijwillig aan en werd hij als monteur tewerkgesteld in een vliegtuigwerkplaats. Tijdens deze periode ontmoette hij Antoinette Malon, een werkneemster in een kunstbloemenbedrijf, en trouwde met haar op 8 december 1917. Na haar huwelijk gaf ze haar baan op om voor haar kinderen te zorgen: Raymonde (geboren in 1916 in Parijs) en André (geboren in 1918 in Draveil). Kort na het einde van de oorlog verhuisde het gezin naar Vaucresson waar Pierre werd geboren in 1925 en Jean op 26 december 1930. Mnacha werkte als ambachtelijk juwelier en maakte sieraden en juwe-

len voor Parijse klanten. Op het moment van zijn naturalisatie was hij rijk genoeg om alle bijbehorende rechten te betalen, die vrij hoog waren. In 1935 verliet het gezin Vaucresson en verhuisde naar Versailles. De Tenenbaums hielden van muziek en zang. Jean Ferrat vertelt: "Mijn vader en moeder hebben hun passie voor muziek en zang aan mij doorgegeven. Ze gingen vaak naar de Opéra-Comique en mijn moeder, die een prachtige sopraanstem had, zong Lakmé en Manon. Ik denk dat ze graag zangeres had willen worden. Thuis zongen de jongeren Trenet en de ouderen Tino Rossi en Jean Lumière." Zijn vader, die zich in 1939 opnieuw als vrijwilliger meldt, werd niettemin getroffen door de anti-Joodse maatregelen van de regering Pétain (1940 en 1941). In 1942 werd hij gedwongen de Jodenster te dragen, alhoewel hij geloofde dat hij werd beschermd door zijn status als Fransman en echtgenoot van een niet-Joodse. Hij weigerde naar de vrije zone te vertrekken. Kort daarna, in de zomer van 1942, werd hij gearres-

teerd en geïnterneerd in het kamp Drancy. Vervolgens werd hij op 30 september 1942 met konvooi 39 gedeporteerd naar Auschwitz, waar hij vermoord zal worden. Jean wordt een tijdje verborgen gehouden door communistische militanten, waarna zijn familie (Jean, zijn moeder, zijn zus en zijn broers) hun toevlucht zoeken in de vrije zone. In juni 1944 besluit de familie naar Cerdagne te gaan om de confrontaties in verband met de bevrijding te vermijden. Maar wanneer ze in Perpignan aankomen wordt Jeans zus door de Gestapo vastgehouden op de citadel, terwijl een van zijn broers zich in de bergen verbijert en zijn moeder door de Gestapo wordt ondervraagd. Jean en zijn tante verblijven iets langer dan een maand in een hotel totdat zijn zus wordt bevrijd. De familie reist vervolgens naar Toulouse, waar ze een tijdje verblijven bij de ouders van Jeans schoonzus en vervolgens bij een groep boeren in de Ariège, dankzij de netwerken van het verzet waartoe de schoonvader van Pierre Tenenbaum behoorde. Jean Ferrat ver-

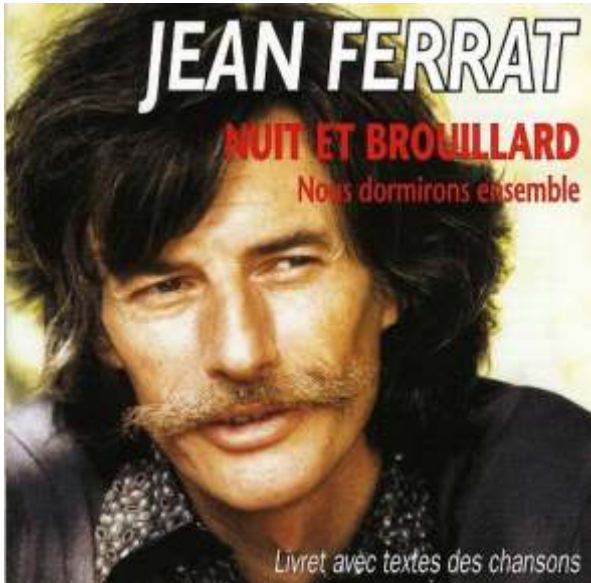

Als vrijgevochten geest, ligt Jean Ferrat dikwijls overhoop met de censuur van radio en TV

telt weinig over deze jaren: “Op een dag in 1941 roept mijn moeder me: ‘Ik moet je iets vertellen: je vader is Joods’. Later moest mijn vader de ster dragen. We moesten hem allemaal dragen, maar we deden het niet. Het was een heel moeilijke tijd voor de familie. Uiteindelijk werd mijn vader op een dag gearresteerd, waarschijnlijk op straat; hij werd voor een aantal maanden geïnterneerd in Frankrijk [...] en daarna kregen we geen nieuws meer. Jaren later kwamen we erachter dat hij gedeporteerd was en in Auschwitz gestorven was. Een deel van mij werd heel snel volwassen. Ik ontdekte racisme en nazisme toen ik 11 was. Ik wist niet dat Jood zijn 'slecht' was. Op dat moment was het voor mij alsof iemand me had verteld dat ik Auvergnaat was. Ik besepte al snel dat het niet helemaal hetzelfde was. Eerst deed het pijn, daarna maakte het me opstandig. Ik zal nooit racisme, in welke vorm dan ook, kunnen tolereren.” Jean moest van school om zijn familie financieel te helpen. Zonder diploma's of ervaring wordt hij aange-

nomen als chemisch assistent in een laboratorium. Om vooruit te komen volgt hij avondlessen en studeert vervolgens enkele jaren aan het *Conservatoire National des Arts et Métiers* om chemisch ingenieur te worden, terwijl hij tegelijkertijd toneellessen volgt en experimenteert met muzikale interpretatie en schrijven. In 1954 geeft hij zijn carrière als chemicus op om zich volledig te wijden aan zijn artistieke leven en aan het zingen. Hij doet mee aan een paar onsuccesvolle audities en treedt op in cabarets onder de naam Jean Laroche. In 1956 zet hij het gedicht *Les Yeux d'Elsa* van Louis Aragon op muziek. Het lied wordt gezongen door André Claveau, die in die tijd erg in de mode was, en dit brengt Jean het begin van bekendheid. Hij treedt regelmatig op in het Parijse cabaret *La Colombe*, in het voorprogramma van Guy Béart. Datzelfde jaar co-vert een jonge zangeres, Christine Sévres, die Jean eerder had ontmoet, enkele van zijn liedjes. Vanaf eind 1957 woont hij met haar samen. Zijn ontmoeting met Gérard Meys in 1959 is het begin

van zijn carrière. Hij tekent een contract bij Decca en het jaar daarop brengt hij zijn tweede single uit, *Ma Môme*, die zijn eerste hit zal worden. Nadat hij de stad Saint-Jean-Cap-Ferrat op een kaart van Frankrijk ziet, besluit hij de naam Jean Ferrat aan te nemen. In 1961 ontmoet hij Zizi Jeanmaire, voor wie hij *Eh l'amour* en *Mon bonhomme* schrijft. Zijn eerste LP, *Deux enfants au soleil*, wordt uitgebracht in 1961 en wint de SACEM-prijs. Daarna begint een lange carrière, onderbroken door moeilijkheden met de censuur van radio- en televisiebazen. Ferrat is altijd een vrijgevochten, geëngageerde zanger geweest. Hij zet zijn eigen teksten en die van zijn bevriende tekstdschrijvers en dichters op muziek. In 1963, verwijzend naar de *Nacht und Nebel*-richtlijn waarin de deportatie van alle tegenstanders van het Derde Rijk werd bevolen, schrijft en zingt hij *Nuit et brouillard*, ter nagedachtenis aan de gedeporteerden die het slachtoffer waren geworden van het nazisme. Hij zingt: “Ze heetten Jean-Pierre, Natacha of Samuel / Sommigen

© Publiek domein

◀ Jean Ferrat gebruikt zijn teksten om het stilzwijgen van velen tijdens de bezetting aan te klagen

baden tot Jezus, Jehova of Vichnu / Anderen baden niet, maar wat deed de hemel ertoe / [...] de Duitsers keken toe vanaf de wachttorens, de maan was stil zoals jij stil was". Hij gebruikt zijn verzen om de passiviteit van velen tijdens de bezetting en het Vichy-regime aan te klagen. Ondanks de niet erkende censuur door de autoriteiten, die "afraadden" om het lied uit te zenden op radio en TV, wordt het een enorme hit bij het publiek en wint hij de *Grand Prix du disque de l'Académie Charles-Cros*. Ferrat zou later, lang na zijn nummer *Nuit et brouillard*, de dood van zijn vader aanhalen in *Nul ne guérit de son enfance* op het album *Dans la jungle ou dans le zoo*. In 1964 bevestigt hij zijn groeiende succes bij het publiek met *La Montagne*, dat een van zijn grootste hits blijft. Met dit lied bezingt hij – zonder het bij naam te noemen – de Ardèche, een streek die hem nauw aan het hart lag, en dit eerbetoon aan het Franse platteland zal een klassieker in het Franse chanson worden. In 1967 laat een verblijf van tweeënhalve maand in Cuba een ar-

tistisch, politiek en menselijk stempel op hem achter en inspireert tot het album *À Santiago*. Enkele maanden voor mei '68 bekritiseert hij heftig de sociale afkomst van de "linksen" van de opkomende generatie 22-Mars in het lied *Pauvres petits c... : "Fils de bourgeois / Fils de Dieu sait qui / Vous mettez les pieds sur terre / Tout vous est acquis / Surtout le droit de vous taire / Pour parler au nom / De la jeunesse ouvrière / Pauvres petits c..."*. In 1974 besluit hij met Christine in de Ardèche te gaan wonen. In 1975 brengt hij een nieuw album uit: *La femme est l'avenir de l'homme*. Ferrats liedjes worden steeds meer en meer geëngageerd, met kritiek op de koloniale oorlogen en het ontstaan van de jonge, onafhankelijke Republikeinse beweging. Opnieuw is hij met zijn tijd mee en herinnert hij ons aan de nabijheid van twee van de belangrijkste gevechten van de negentiende en de twintigste eeuw: de sociale strijd en de ontluikende feministische strijd. Met zijn onwrikbare sociale en politieke engagement drukt zijn album uit de jaren 1980, *Ferrat 80* de

groeiende afstand uit die hij neemt van het socialisme dat hij beschrijft als een karikatuur: "Dit socialisme is slechts een karikatuur, in mijn mond voor altijd de dorst naar waarheid". In 1991 brengt Ferrat het album *Dans la jungle ou dans le zoo* uit, waarin hij zowel het kapitalisme als het Sovjet-socialisme hekelt en beide systemen bekritiseert omdat ze "de mens tot het niveau van een dier reduceerden". Vijf jaar later verschijnt *Ferrat 95*, een album waarop hij zestien gedichten van Louis Aragon op muziek zet. Dit album zal zijn zwanenzang zijn. Op 79-jarige leeftijd valt hij tijdens een feestje in Parijs van een trap, waarbij hij zijn enige nog gezonde long doorboort en een deel van zijn rug breekt. Hij moet verschillende keren in het ziekenhuis worden opgenomen. Jean Ferrat sterft op 13 maart 2010. ■

Georges Boschloos
Vzw Auschwitz in Gedachtenis

EERBETOON AAN SUZANNE ESNAULT

RECHTVAARDIGE ONDER DE VOLKEREN

© Archief Stichting Auschwitz

▲ Suzanne en Tobie op de dag van hun huwelijk, 1 augustus 1942, voor het stadhuis van Brussel

© Archief Stichting Auschwitz/Fonds Johannes Blum

Suzanne Esnault in 2009 ▲

Voor veel verborgen kinderen houdt het proces van wederopbouw ook erkenning in van de mensen die hen geholpen hebben. Velen van hen hebben in Yad Vashem de nodige stappen ondernomen om de titel van Rechtvaardige onder de Volkeren te verkrijgen voor hun redders. We willen graag een eerbetoon brengen aan één van hen, Suzanne Esnault, die afgelopen juni op 100-jarige leeftijd overleed.

Suzanne Esnault werd geboren op 28 november 1922 in Sint-Gillis. Ze verloor haar moeder op 7-jarige leeftijd en groeide op met haar broers in Waterloo. Haar vader, industrieel tekenaar bij Solvay, was een linkse, antifascistische antimilitarist die zijn kinderen een politiek en humanistisch bewustzijn wilde bijbrengen. Het was uit deze opvoeding dat Suzanne Esnault de waarden putte die ze haar hele leven zou gebruiken, zoals engagement, solidariteit en de strijd tegen onrechtvaardigheid.

Kort voor de oorlog sloot Suzanne zich aan samen met haar oudere broer, bij de *Faucons rouges* (De Rode Valken), de jeugdbeweging van de Socialistische Partij. De maatregelen tegen de Joodse leden van haar groep verontwaardigden haar ten zeerste en brachten haar ertoe deel te nemen aan de strijd tegen de bezetter. Toen de eerste oproep voor de Kazerne Dossin kwam, aarzelde ze niet om te trouwen met een van haar naaste kameraden, een jonge Joodse man van Poolse afkomst, Tobie Cymberknopf, in de hoop dat dit huwelijk met een niet-joodse Belg hem zou beschermen. Dit was duidelijk niet het geval... Tobie ging ondergronds en

sloot zich aan bij de Partizanen, net als Suzanne. Ze hielpen Paul Halter¹, hun vriend bij de Rode Valken, die partizanenleider in Brussel was geworden. Na de arrestatie van Paul Halter werd Suzanne lastiggevallen door de Gestapo, opgepakt voor ondervraging en wekenlang gevolgd. Dit dwong haar om haar belangrijkste activiteit tijdelijk stop te zetten: het opvangen van Joodse kinderen.

Door haar huwelijk was Suzanne in contact gekomen met de Joodse gemeenschap en begon ze meteen met het onderbrengen van de kinderen. Het huis van haar vader in Waterloo werd gebruikt als tijdelijk toevluchtsoord voor een paar dagen of weken totdat een permanent onderkomen voor de ondergedoken kinderen kon worden gevonden. In het begin deed Suzanne dit alleen, ze zocht een onderkomen voor de kinderen en vond manieren, voornamelijk via de zwarte markt, om de huisbazen te betalen die ze elke maand bezocht. Later kwam ze in contact met *Solidarité juive*, die haar hielp bij haar missie.

Na de oorlog ondernam Suzanne nooit officiële stappen om een titel of erkenning te krijgen. "We hebben nooit ergens om gevraagd. Het was

oorlogstijd, we deden wat we moesten doen, dat is alles. Mijn vader kreeg de medaille van de Rechtvaardigen en ik was verrast dat ik die tegelijkertijd kreeg..."². Op initiatief van voormalige kinderen die verborgen werden gehouden door de familie Esnault, kregen Suzanne en Fernand, haar vader, op 29 januari 2003 de titel van *Rechtvaardige onder de Volkeren* uitgereikt door Yad Vashem. ■

Sarah Timperman
Vzw Auschwitz in Gedachtenis

(1) Paul Halter (20.10.1920-30.03.2013) sluit zich eind 1941 aan bij de *Partisans armés* en wordt er compagniescommandant in januari 1943. Hij wordt gearresteerd op 16 juni 1943, geïnterneerd in de gevangenis van Sint-Gillis en gedeporteerd naar Auschwitz met het konvooi van Belgische Joden op 20 september 1943.

(2) Stichting Auschwitz. Interview nr 230 - 23/02/2016. Een uittreksel van de getuigenis van Suzanne Esnault kan online worden geraadpleegd op onze website (<https://fortuonoff-testimonies.be/fr/esnault-suzanne/>).

EEN VERLOREN RELIGIEUZE IDENTITEIT

Sinds de jaren 1980 nam *Stichting Auschwitz* meer dan 250 interviews af van overlevenden van de kampen die wilden getuigen over wat hen en hun familie was aangedaan.

Ook ondergedoken kinderen konden hun verhaal doen. Eén van die verhalen gaat over een Joods ondergedoken kind aan wie het katholiek pleeggezin dat zorg droeg voor het jongetje, elke avond zei te bidden voor de veilige terugkeer van zijn vader. Uiteindelijk werd de vader vermoord in Auschwitz en het kind bleef zitten met de gedachte of hij wel hard genoeg gebeden had.

1. Zoek naar voorbeelden van Joodse ondergedoken kinderen die terechtwamen in families die een andere religie beoefenden, en de verhalen die deze kinderen hierover deden.
2. Kan je cijfers vinden over Joodse kinderen die zich na de bevrijding bekeerden tot andere religies?
3. Zijn er gevallen bekend van opvangende families die zich bekeerden tot het jodendom?

Elk trimester verschijnt in *SPOREN VAN HERINNERING* een praktische pedagogische toepassing met bijhorende fiche die u in de klas kan gebruiken en verzamelen. U vindt deze fiches ook terug op onze website www.auschwitz.be onder de rubriek PEDAGOGIE.

LINKEN EN HERINNEREN

JAARLIJKS MEEDENKEN IN TERMEN VAN BURGERZIN

▲ Artistieke inzending van 'Campus het Spoor' uit Mol

Ter bevordering van multidisciplinair wetenschappelijk werk kent *Stichting Auschwitz* sinds 1986 jaarlijks de 'Prijs Stichting Auschwitz' toe als erkenning voor origineel en niet gepubliceerd academisch onderzoek inzake de historische, sociale, politieke, economische, culturele en ideologische processen die hebben geleid tot massamisdrijven, misdaden tegen de menselijkheid en genocides. Een tweede doel van de stichting, bijgestaan door de *vzw Auschwitz in Gedachtenis*, is om wetenschappelijk onderzoek te vertalen naar pedagogie en vorming. Daarom werd een jaarlijkse 'schrijfwedstrijd' voor het secundair onderwijs in het leven geroepen. Sinds 2012 kreeg deze wedstrijd een belangrijke uitbreiding: behalve de traditionele verhandelingen, zouden nu ook leer-

lingen kunnen deelnemen door het inzenden van gedichten, journalistieke columns, maar ook van meer artistiek werk zoals muziek en film, tekeningen en schilderijen, beeldhouwwerken en maquettes tot zelfs buurtprojecten. Doorheen de jaren konden we prachtige en originele inzendingen beoordelen, waarvan een aantal grafische werken zelfs onze activiteiten en publicaties mochten opluisteren.

De wedstrijd staat open voor alle netten en onderwijsvormen en heeft als doel leerlingen van de derde graad uit scholen van het hele land, te laten nadenken over burgerzin. Er wordt een basisthema opgegeven aan de inschrijvende scholen, waarrond het werk mag gemaakt worden. De inzendingen hoeven niet per se de Shoah of het nazisme te be-

handelen. Jaarlijks worden er zes laureaten gekozen door een onafhankelijke jury. Deze zes winnaars krijgen als hoofdprijs een gratis deelname aan de vijfdaagse studiereis naar Polen die *Stichting Auschwitz* organiseert om Auschwitz-Birkenau te bezoeken in aanwezigheid van historici. Er worden tevens geldprijzen voorzien voor groepswerken en een erediploma. Het is al een aantal keren gebeurd dat een laureaat wordt uitgenodigd als ambassadeur van de stichting bij belangrijke evenementen zoals vergaderingen rond de Shoah in het Belgisch Parlement.

Het inschrijvingsformulier 2023-2024 is vanaf nu beschikbaar op onze website via:

<https://auschwitz.be/nl/activiteiten/wedstrijd>

MUZIEK EN HET DERDE RIJK

Men kan een volk uitroeien, maar niet zijn cultuur

In november 2016 organiseerde de vzw Auschwitz in Gedachtenis een evenement gewijd aan muziek en het Derde Rijk. De nadruk lag op het artistieke en erfgoedkarakter van de muziek die de nazi's overleefde. We besloten om dit soort evenementen elk jaar te herhalen op een datum rond 9 november, de datum van de Kristallnacht.

Kroke werd in 1992 opgericht door drie vrienden: Tomasz Kukurba, Jerzy Bawol en Tomasz Lato. Als afgestudeerden van de Muziekacademie in Krakau, maar ook als zoekende artiesten, lieten ze niet na om te experimenteren met jazz en hedendaagse muziek. De band, die aanvankelijk werd geassocieerd met klezmermuziek, schommelt rond verschillende genres. De artiesten laten zich inspireren door etnische muziek uit de hele wereld. Op deze manier creëert Kroke zijn eigen unieke stijl die over grenzen, vormen en tijd zweeft, wat niet alleen werd opgemerkt door het publiek, maar ook gewaardeerd door artiesten over de hele wereld. Steven Spielberg, opgetogen over een concert van Kroke, nodigde de band uit naar Jeruzalem om op te treden tijdens de *Survivors Reunion* ceremonie. Dankzij Peter Gabriel nam de band deel aan het WOMAD Festival in het Verenigd Koninkrijk. Hun stuk *Secrets of The Life Tree* staat op de soundtrack van David Lynch' film *Inland Empire*. De afgelopen jaren werkte de band ook samen met Nigel Kennedy, Anna Maria Jopek, Edyta Geppert, Talila, Tomasz Stańko, Maja Sikorowska, Krzysztof Herdzin, de Noorse band Tindra, de Spaanse violist Diego Galaz, de Mongoolse zangeres Urna Chahar Tugchi en het orkest Sinfonietta Cracovia. Ze speelden ook op de meest prestigieuze muziekfestivals over de hele wereld.

BOLLYWOOD 'ONTDEKT' DE SHOAH

Ajay, gespeeld door Varun Dhawan, en Nisha, gespeeld door Janhvi Kapoor, wanen zich gevangen in Auschwitz in een scène uit "Bawaal", verdeeld door Amazon

© Screenshot door JTA

Volgens Burza, die Engelse literatuur doceert aan verschillende universiteiten in New Delhi, leren Indiase schoolkinderen vrijwel niets over wat er tijdens de Shoah is gebeurd en wordt er in schoolboeken met geen woord gerept over de Joden. De publieke opinie over Adolf Hitler varieert van neutraal tot positief, met politici, tv-personages en bedrijven die zijn naam en kleding de afgelopen jaren hebben overgenomen als aspiratiesymbolen.

"Bawaal" volgt een arrogante geschiedenisprofessor die de gebeurtenissen van de Holocaust bestudeert terwijl hij zijn huwelijk probeert te redden. De film, die eind juli op *Amazon Prime* werd gelanceerd, volgt de hoofdpersonen Ajay en Nisha terwijl ze belangrijke Europese locaties uit de Tweede Wereldoorlog bezoeken, waaronder de stranden van Normandië, het huis van Anne Frank in Amsterdam, de bunker van Hitler in Berlijn en het concentratiekamp Auschwitz. "Bawaal" ("tumult" in het Hindi) is zwaar bekritiseerd door zowel kijkers als door Joodse groepen zoals het Simon Wiesenthal Centrum, dat bezwaar maakt tegen het feit dat de personages in de climax van de film zich Joodse gevangenen in het kamp wanen. De film zit vol historische onnauwkeurigheden

en er wordt nauwelijks over Joden gesproken. De film bevat ook dialogen die, zoals Burza betreurt, zeer beledigend en schokkend zijn. In het meest flagrante voorbeeld zegt een acteur die een overlevende van Auschwitz speelt tegen de hoofdpersonages: "Elke relatie heeft zijn eigen Auschwitz. Toen ik die zin hoorde, moest ik de film stoppen en een luchtje scheppen," zei Burza. "Je huwelijk associëren met Auschwitz!". Burza, die ook Shoah-studies leidt aan het *Global Center for Religious Research*, gelooft echter nog steeds dat "Bawaal" een positieve inzending is die veel Indiërs zal aanmoedigen om verder onderzoek te doen naar de Shoah. "De eerste Bollywood film die dit onderwerp aanpakt is een echte uitdaging en een grote stap voorwaarts voor het Indische publiek," zegt ze. "Als Holocaustgeleerde kan ik honderden fouten in de film aanwijzen. Maar als kijker die voor het eerst kijkt, zie ik dat dit een ludieke stap is voor degenen die er helemaal niets van afweten." Zelfs binnen het kleine groepje Indiase specialisten in de Shoah en Joodse studies zijn er diepgaande meningsverschillen over "Bawaal". Navras Aafreedi, professor geschiedenis aan het *Presidency College* in Kolkata, die de Joodse gemeenschappen in India bestu-

deert en de eerste reeks films over de Shoah in het land organiseerde, vindt dat de film gewoon weer een voorbeeld is van de neiging van India om de Shoah te bagatelliseren. Hij zegt dat de manier waarop de film het onderwerp behandelt "diep verontrustend maar zeker niet verrassend" is. "Net zoals Hitler in India gebruikt wordt als metafoor voor elke autoritaire figuur, vaak met bewondering," schrijft Aafreedi in een e-mail, "vinden de makers van de film 'Bawaal' het gepast om naar Auschwitz te verwijzen als metafoor voor echtelijke ruzies."

Burza is moslima, wat haar inspanningen om het holocaustonderwijs in India te verbeteren volgens haar dringend noodzakelijk maakt. Aafreedi identificeert zich op zijn beurt met geen enkele religie. Of het Indiase publiek de schokkende scènes nu wel of niet opmerkt tijdens het kijken naar 'Bawaal', Burza gelooft dat het onvermijdelijk is dat de film zal leiden tot meer interesse in Holocausteducatie in haar land, om nog maar te zwijgen van een toename van het aantal Indiase bezoekers aan Auschwitz. "In India wordt alles wat de hoofdrolspelers in films doen trendy," zei ze. "Let op mijn woorden: je zult binnenkort Indiërs zien op deze herdenkingsplaatsen."

DE SHOAH OP HET WITTE SCHERM

UITMUNTEND OF RAMPZALIG

In februari 1988 kwam Nicholas Winton in het BBC-programma *That's Life!* oog in oog te staan met enkele van de 669 Joodse kinderen die hij voor de Tweede Wereldoorlog van de nazi's had gered.

Deze verrassende reünie bracht een opmerkelijk verhaal aan het licht, waar onlangs een Hollywoodfilm van is gemaakt. In de film speelt Sir Anthony Hopkins de held van de Holocaust. De film, getiteld *One Life*, vertelt hoe Sir Nicholas Winton, een Londense effectenmakelaar die in 2003 werd geridderd voor zijn humanitaire werk, jonge Joodse

vluchtelingen hielp om het bezette Tsjecho-Slowakije te verlaten in 1938. De laatste trein zou op 1 september 1939 vertrekken, maar werd geannuleerd toen de oorlog uitbrak. Nu kunnen filmfans zijn heldendaden op het grote scherm zien, want *One Life* is zojuist in wereldpremière gegaan op het *Toronto International Film Festival*. De opnames vonden vorig jaar plaats in Praag, vanwaar de kinderen per trein werden vervoerd en waar in 2009 een standbeeld van Sir Nicholas werd onthuld. Sir Anthony speelt de oudere Sir Nicholas, terwijl acteur en muzikant Johnny Flynn de jongere Sir Nicholas speelt.

De film, geregisseerd door James Hawes, bekend van zijn vele succesvolle televisieseries, heeft al een indrukwekkende score van 8,8 behaald op de *Internet Movie Data Base* en kreeg verschillende nominaties binnen voor de meest prestigieuze prijzen.

**SIR ANTHONY HOPKINS
'WORDT'
SIR NICHOLAS WINTON**

▼ De 85-jarige Oscarwinnaar Sir Anthony Hopkins, speelt Sir Nicholas Winton die in 2015 op 106-jarige leeftijd overleed

PROGRAMMA

- 08:30 Onthaal
- 09:00 Inleiding
- 09:30 Concentratiekampen versus moordcentra, een wereld van verschil
- 10:30 Koffiepauze
- 10:45 *Aktion T4*, de nazistische genadedood
- 11:30 *Einsatzgruppen*, de Holocaust met de kogel
- 12:00 Lunch
- 13:00 Chelmno, het eerste moordcentrum
- 13:45 Aktion Reinhardt
- 14:15 Koffiepauze
- 14:30 Belžec, het laboratorium
- 15:00 Sobibór, de frustratie
- 15:30 Treblinka, het primitieve moordcentrum
- 16:00 Birkenau, de perfecte moordfabriek
- 16:30 Besluit en evaluatie

HET NAZI-VERNIETIGINGSPROCES: EEN TECHNISCHE INVALSHOEK

EEN PEDAGOGISCHE VORMINGSDAG GEORGANISEERD DOOR DE VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS

Frédéric Crahay en Johan Puttemans

VRIJDAG 24 NOVEMBER 2023
9 - 17UUR

**LES ATELIERS
DES TANNEURS** (Zaal Gamay)
Huidevettersstraat 60A
1000 Brussel

GRATIS TOEGANG
Inlichtingen en
inschrijving (verplicht) via
info@auschwitz.be

Op wandelafstand van BRUSSEL CENTRAAL en BRUSSEL ZUID
Bus 52 en 48 - halte VOSSENPLEIN
Metro LOUIZA en HALLEPOORT